

# Brieven aan oom Arie



# Brieven aan oom Arie

1943-1945

Antoine Duijvestijn



Brave New Books

Eerste druk, december 2014  
Tweede druk, juli 2015

ISBN 978 94 021 3549 7

© 2014 Antoine Duijvestijn

email: antoine@duijvestijn.nl

[www.bravenewbooks.nl](http://www.bravenewbooks.nl)

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar worden gemaakt door middel van druk, microfilm of op welke andere wijze ook, zonder voorafgaande toestemming van de auteur.

Omslagfoto:  
Agie en Arie van der Zande  
Marnixstraat te Den Haag (1942)

Foto auteur:  
Lennard Duijvestijn

# Inhoud

Woord vooraf 7

Inleiding 9

Het verhaal van oom Arie 13

Over de brieven 25

De brieven 29

Namenregister 229

Nawoord 235



# Woord vooraf

Dat Antoine me heeft toegestaan een stukje te schrijven in dit boek beschouw ik als een grote eer. Antoine heeft met monnikenwerk een geschiedenis ontsloten, die niet alleen van belang is voor de familie Duijvestijn. Het draagt bij tot het begrip over de sociale impact van de Tweede Wereldoorlog. Je wordt als lezer gearachtureerd in de bezettingstijd. Dichterbij de Hollanders van toen dan in dit boek kun je niet komen. Het lijkt wel alsof ze je 'twitteren' vanuit het verleden.

Mijn favoriet daarbij is de nuchtere Agie, die bijvoorbeeld een nieuwe brief begint met: 'Zo, dat is weer een versche. Ik kan weer een dag of 13 vooruit.'

Ook schrijft ze: 'Vanavond zat Rien de krant te lezen en daar las hij toch dat P.C. Everstijn was overleden. Ik ben vanavond even naar familie van hem geweest om eens te horen of hij het eigenlijk was. Nou, hij was het, morgen wordt hij begraven.'

Of: 'Ik stop even, moet nu bidden. Zo, dat is ook weer gebeurd.'

Dank dat je dit gedaan hebt, Antoine!

Dorine Hermans, historicus

Haarlem, 2014





# Inleiding

Zo af en toe ga ik op bezoek bij mijn oom Arie. Op audiëntie, zoals we dat samen gekscherend zijn gaan noemen, want gezien zijn volle agenda is bezoek alleen toegestaan na telefonische afspraak. Maar meld je je keurig op het afgesproken tijdstip, dan loopt de koffie net door en staat in de koelkast een schoteltje met petitfourtjes te wachten.

Arie van der Zande, de in 1924 geboren jongste broer van mijn moeder, woont in wat tegenwoordig zo mooi een seniorenappartement in een zorgcentrum wordt genoemd. Van alle broers en zussen van mijn al meer dan vijftwintig jaar geleden overleden ouders, is oom Arie als enige nog in leven; een ooggetuige van een tijd die voor mij geschiedenis is. We praten uren over vroeger, over de jeugd van mijn vader en moeder, hun geboortedorp Kwintsheul en - onvermijdelijk - over de Tweede Wereldoorlog. Voor het eerst in mijn leven hoor ik



Arie van der Zande

dat hij tijdens de oorlog twee jaar gedwongen in Duitsland heeft gewerkt. Hoe kan het dat ik daarover nooit iets heb gehoord?

Terwijl hij gepassioneerd over deze periode vertelt, tovert hij plotseling een aantal brieven op tafel. Brieven die mijn vader in 1943 aan hem in Duitsland heeft gestuurd, getypt op zijn mij zo bekende, oude Remington schrijfmachine. Het papier is flinterdun, bijna doorschijnend en op veel plaatsen geperforeerd door de harde aanslagen van de toetsen. De brieven zijn twee, drie kantjes lang; sommige zijn humoristisch en op rijm, andere uiterst cryptisch.

Bij een volgend bezoek verrast hij me opnieuw, nu met brieven die mijn moeder hem in die tijd heeft gestuurd. Zij schreef in dagboekvorm, elke avond voordat ze naar bed ging een paar regels over haar belevenissen van die dag. Na ongeveer twee weken ging de brief dan op de post naar Duitsland en begon ze weer aan een volgende. Ruim vijftig jaar lang heeft Arie de 45 brieven van zijn zus Agie en zwager Rien bewaard en gekoesterd. Niemand wist van het bestaan van die schoenendoos vol unieke documenten in Arie's slaapkamer. Maar nu vindt hij dat het moment is gekomen om ze door te geven. Mondjesmaat weliswaar, dat wel. Gedoseerd krijg ik er bij elk bezoek een paar. Een aantal brieven stuurt hij naar twee van mijn zussen, die zo vriendelijk zijn ze naar mij door te sturen.

Uiteindelijk, als hij overtuigd is van mijn welgemeende interesse, ontsluit zich zijn hele archief van brieven en herinneringen. Hij wil dat ik begrijp hoe het leven van mijn ouders was in die oorlogsjaren. Geen gemakkelijke leven: een jonge moeder met eerst drie en later vier kleine kinderen en een vader die op een bepaald moment besluit onder te duiken om aan tewerkstelling in Duitsland te ontkomen. Hoe het was om te leven met maar een paar uur gas of elektriciteit per dag, terwijl er V1-raketten overvliegen en er om de haverklap luchtalarm is.

De brieven van mijn ouders kunnen niet zonder het aangrijpende verhaal van Arie zelf over die twee gedwongen jaren in het Zuid-Duitse Heilbronn. De brieven die hij naar Nederland stuurde zijn jammer genoeg verloren gegaan, maar zijn belevenissen weet hij met verve te reconstrueren. Alles staat hem nog helder voor de geest, zelfs de kleinste details staan voor eeuwig in zijn geheugen gebeiteld. Bovendien heeft hij ook nog zijn 'Duitse albums': twee dikke plakboeken waarin hij alles heeft vastgelegd en ingeplakt, zoals officiële formulieren, buskaartjes, foto's, ansichtkaarten, loonstrookjes, te veel om op te noemen. Het historisch archief van Heilbronn zal er de uiteindelijke eigenaar van worden. Ik mag ze lenen om ze te kopiëren. Vier weken krijg ik daarvoor, en geen dag langer. Hij zegt het met een knipoog, maar toch ... Voor het eerst zal oom Arie zijn albums niet meer onder handbereik hebben.

Ruim vijftig jaar zat het verhaal van oom Arie alleen maar in zijn hoofd, diep weggestopt. Nu is er eindelijk naar geluisterd en heeft hij het zonder enige reserve kunnen en willen vertellen. Hij is blij dat zijn verhaal en de brieven van Rien en Agie door dit boek voor het nageslacht bewaard zullen blijven.



# Het verhaal van oom Arie

## Naar Duitsland

In de loop van de oorlog worden steeds meer Nederlandse mannen gedwongen tewerkgesteld in Duitsland. In Nederland is de werkloosheid hoog, in tegenstelling tot in Duitsland waar miljoenen mannen zijn gemobiliseerd voor de strijd aan de diverse



Arie van der Zande in 1943

fronten. Niet alleen de Duitse wapenindustrie zit verlegen om meer arbeiders, ook in andere bedrijfstakken is een groeiende behoefte aan extra mankracht. Naarmate de oorlog langer duurt, worden meer categorieën mannen opgeroepen. In mei 1943 komt er een dwangbevel aan alle Nederlandse mannen die geboren zijn in 1924 om zich te melden bij hun regionale arbeidsbureau ten behoeve van de 'Arbeitseinsatz'. Arie moet zich op 31 mei in Den Haag melden. Iedereen in zijn omgeving rekent op een vrijstelling voor hem, omdat hij als tuinder van belang is voor de

continuïteit van het familiebedrijf: een tuinbouwbedrijf dat levensmiddelen verbouwt die ook nog eens voor een belangrijk deel geëxporteerd worden naar Duitsland. Helaas, het pakt anders uit.

Van vrijstelling is geen sprake en hij wordt ter plekke geschikt bevonden om tewerk te worden gesteld in Duitsland. De schok is groot, bij hem, bij zijn moeder en bij zijn broers en zussen. Dit komt bovenop de klap die de familie al te verwerken heeft: Arie's broer Jan, militair in Nederlands Indië, wordt al sinds begin 1942

vermist. Gevreesd wordt - later blijkt terecht - dat hij is gesneuveld.

Arie krijgt drie weken de tijd om zich voor te bereiden en zijn spullen te pakken. Twee dagen voor vertrek geeft de Kwintsheulse pastoor hem nog een aanbevelingsbrief mee voor de pastoor van Arie's toekomstige Duitse parochiekerk. Ook krijgt hij van hem een zogenaamde biechtspiegel, een spiekbriefje om het biechten in het Duits te vergemakkelijken. Het is een drukwerkje waarin de 'belangrijkste zonden' in zowel het Nederlands als het Duits staan vermeld. Er worden vierentwintig zonden opgesomd, variërend van 'Ik heb gevloekt' tot 'Ik heb het huwelijk misbruikt met de bedoeling geen kinderen te verwekken'. Heel bizar is de vertaling van zonde nummer twaalf. 'Ik heb een ander gewond, gedood' wordt in het Duits: 'Ich habe einen anderen verwundet, getötet ohne Grund'. Is, voor het Duitse regime van toen, het doden van iemand alleen een zonde als je dat deed 'ohne Grund', dus zonder reden?

Eerwaarde, ik vraag U den zegen. (Een, twee, drie - weken, - maanden.) is mijn laatste biecht geleden.	Hochwürden, Ich bitte um Ihren Segen. Seit, (ein, zwei, drei, -Woche(n), - Monat(en), habe Ich zuletzt gebichtet.	9. Ik heb mijn ouders verwenscht, geslagen.	9. Ich habe meine Eltern verwünscht - geschlagen.
1. Het was een goede biecht.	1. Es war eine gute Beichte.	5e Gebod.	5e Gebod.
2. Het was geen goede biecht.	2. Es war keine gute Beichte.	10. Ik heb haat, nijd, wraakzucht tegen iemand gekoesterd.	10. Ich habe Hasz - Neid, Rachsucht gegen den Nächsten genährt.
1e Gebod.	1e Gebod.	11. Ik ben dronken geweest.	11. Ich bin betrunken gewesen.
3. Ik heb mijn dagelijkse gebeden verzuimd.	3. Ich habe meine tägliche Gebeten unterlassen.	12. Ik heb een ander gewond, gedood.	12. Ich habe einen anderen verwundet, getötet ohne Grund.
2 Gebod.	2e Gebod.	6e en 9e Gebod.	6e und 9e Gebod.
4. Ik heb godslasteringen gezegd.	4. Ich habe Gotteslästerliche Worte ausgestossen.	13. Ik heb tegen de kuisheid gezondigd (een-, twee-, drie-, viermaal, dikwijls).	13. Ich habe etwas gegen die Keuschheit betrieben, (ein-, zwei-, drei-, viermal, manchmal).
5. Ik heb gevloekt.	5. Ich habe geflucht.	14. Ik heb mij met onkuische gedachten (begeerten) bezig gehouden.	14. Ich habe mich mit unreinen Gedanken (Begierden) aufgehalten.
3e Gebod.	3e Gebod.	15. Ik ben gehuwd.	15. Ich bin verheiratet.
6. Ik heb (een-, twee-, drie-, viermaal) 's Zondags zonder reden de H. Mis verzuimd.	6. Ich habe (ein-, zwei-, drei-, viermal) am Sonntag keine heilige Messe gehört.	16. Ik heb het huwelijk misbruikt met de bedoeling geen kinderen te verwekken.	16. Ich habe die Ehe entehrt in der Absicht keine Kinder hervor zu bringen.
7. Ik heb op Zondag zonder reden gewerkt.	7. Ich habe am Sonntag ohne Not arbeit verrichtet.	17. Ik heb pogingen aangewend de zwangerschap af te breken. Met gevolg. Zonder gevolg.	17. Ich habe versucht die Schwangerschaft zu beendigen. Mit Erfolg. Ohne Erfolg.
4e Gebod.	4e Gebod.	18. Ik heb met andere	18. Ich habe mit an-
8. Ik ben aan mijn ouders ongehoorzaam geweest.	8. Ich bin meinen Eltern ungehorsam gewesen.		

### Biechtspiegel

Met een koffer vol kleren neemt de 19-jarige Arie op 21 juni 1943 de bus naar het Haagse station Hollands Spoor, waar hij zich moet

melden in de wachtkamer 3e klasse van perron 1. Een aantal familieleden is mee om hem uit te zwaaien. Op het allerlaatste moment geeft hij zijn jas nog aan zijn broer. 'Binnen een paar maanden ben ik terug, en jij kan hem beter gebruiken'...

Voor Arie en een grote groep landgenoten begint hier de zeshonderd kilometer lange treinreis die diezelfde dag zal eindigen in het Zuid-Duitse Bietigheim. Daar aangekomen krijgt hij te horen dat zijn eindbestemming het veertig kilometer verderop gelegen Heilbronn am Neckar zal zijn. Op 23 juni wordt hij ondergebracht in barak 18, kamer 2 van 'Sammellager Heilbronn-Nord', een centraal arbeiderskamp in de Gottlieb Daimlerstraat aan de oever van de Neckar. Het is een groot kamp. Naast een paar honderd Nederlanders zijn er ook groepen Polen en Russen ondergebracht. Ze zijn te herkennen aan de insignes die ze moeten dragen: een 'P' voor de Polen en 'OST' voor de Russen.



Insigne voor Russen



Insigne voor Polen

In het kamp ontstaat een hechte vriendschap met vier Nederlandse lotgenoten: Pieter, Wout, Ap en Koos. Pieter moet aan de slag in de wijnbouw, Wout bij een oud-ijzer firma en Arie wordt samen met Ap en Koos tewerkgesteld bij de gemeente Heilbronn als 'Gärtner 1e Classe'. Hun belangrijkste taak is het geschikt maken van parken, plantsoenen en andere stukken grond voor de verbouw van groente en fruit, om zodoende de voedselvoorziening voor de inwoners van Heilbronn te verbeteren. Rozenstruiken en grasperken maken in rap tempo plaats voor koolraap en tomaten.


De arbeidsomstandigheden zijn niet slecht, hij wordt als een normale werknemer behandeld en krijgt evenveel betaald als een Duitse arbeider. Per week moet hij 48 uur werken waarvoor hij bruto 70 pfennig per uur krijgt. Een uur overwerk op zondag levert hem de helft extra op. Hij kan het prima vinden met zijn baas Gottlieb Dietrich en met het merendeel van zijn Duitse collega's verloopt het samenwerken probleemloos.

1 A. Gf./V.

**Arbeitskarte — Befreiungsschein<sup>1)</sup>**  
 Gültig bis auf weiteres. Widerruf vorbehalten.

Familiennamen: van der Zande  
 Vor(Ruf-)name: Adrianus  
 Geburtsname bei Frauen: \_\_\_\_\_  
 Geboren am 9.1.1924 in Kwintshoul  
 männlich, wobbt ledig, verheww. gescht.  
 Staatsangehörigkeit: niederländisch  
 Volkszugehörigkeit: -  
 Herkunftsland (eingereist aus): Niederlande  
 Heimatort: Kwintshoul  
 Kreis: Wateringen  
 Wohnhaft: \_\_\_\_\_  
 (Bei Ausstellg. d. Befr.Sch.)  
 Beschäftigt als: Gärtner 1 c 1  
 Arbeitsbuch-Nr.: A 337/01645  
 Arbeitsstelle: Stadtverwaltung  
Heilbronn a.N.  
Stadtgärtnerei

Trpht-Nr.: \_\_\_\_\_ Im Inl. seit 24.6.43  
 Ausgestellt am 20.12.1943

(Dienstsigel)  Arbeitsamt  
Heilbronn a.N.

<sup>1)</sup> Dem ausländischen Arbeiter / Angestellten auszuhändigen.  
 150 000 × 6 VII. 43/229. O 1084

Arbeitskarte

Name: van der Zande  
 Lohn vom 10.12. bis 01.45

Normalftd.	<u>19.24</u> zu <u>27.</u>	Pfg.	<u>134</u>	RM	<u>40</u>	§
Überftd.	" "	"	"	RM	"	§
Samstagsftd.	<u>4</u> " <u>10.5</u> "	"	<u>F</u>	RM	<u>20</u>	§
Zulagen	" "	"	"	RM	"	§
Außer-Zone	" "	"	"	RM	"	§
Schwachtl.	" "	"	"	RM	"	§
Kinderzul.	" "	"	"	RM	"	§
		Zuf.	<u>138</u>	RM	<u>60</u>	§

**Abzüge:**

Lohnsteuer	<u>8</u>	RM	<u>60</u>	§
Krankenverf.	<u>1</u>	RM	<u>00</u>	§
Jnv. Verf.	<u>1</u>	RM	<u>00</u>	§
D.A.F.	<u>1</u>	RM	<u>00</u>	§
W.H.W.	<u>1</u>	RM	<u>00</u>	§
Brennstoff	<u>1</u>	RM	<u>00</u>	§
Sonstiges	<u>1</u>	RM	<u>00</u>	§
Abfchl. Zahlg.	<u>100</u>	RM	<u>00</u>	§

Reff 18 RM 20 §  
 Hiezu neue Abfchlagszahlung 60 RM 00 §  
 zusammen 48 RM 20 §

0/1034. 200

Loonstrookje

Een heel ander verhaal is de huisvesting in het kamp. Die is mensonterend. De barakken zijn smerig, de latrines ronduit goor, er heersen ziektes, ongedierte tiert er welig en het eten is abominabel. De arbeiders slapen op strozakken die vanwege de explosief groeiende hoeveelheid luizen om de vier weken moeten worden verbrand. Om zo min mogelijk tijd in het kamp te hoeven doorbrengen, klust Arie in zijn vrije uurtjes wat bij door voor diverse inwoners van Heilbronn, in ruil voor bijvoorbeeld een lekkere maaltijd, tuinonderhoud of spitwerk te verrichten. Zodoende legt hij veel contacten met de lokale bevolking en via via leert hij een zekere familie Hägele kennen. De van oorsprong





Van links naar rechts: Ap, Arie, Gottlieb Dietrich en Koos

Spaanse mevrouw Hägele woont samen met haar zoontje Jozef in een ruime woning op de eerste etage van een appartementencomplex met vier verdiepingen. Haar man zit in het leger en vecht aan het front. Zij stelt Arie en zijn vriend Ap een kamer ter beschikking. De Duitse autoriteiten staan Nederlanders toe zich buiten het kamp te vestigen zolang zij zich strikt houden aan de opgelegde werkzaamheden en werktijden. Nederlanders worden beschouwd als 'mede-Germanen' en hebben in sommige opzichten een streepje voor op Oost-Europeanen. Na ruim vier maanden in het kamp te hebben gewoond, verhuist Arie begin november 1943 naar zijn nieuwe adres: Uhlandstrasse 3-I in Heilbronn.

Het is een prima pension, hij heeft eindelijk wat privacy en is blij in een schoon bed te kunnen slapen. Met de van overheidswege verstrekte etensbonnen kunnen ze elke dag een aardig maaltje op tafel brengen of eten ze in een restaurant in de buurt. In zijn vrije tijd leert Arie de stad Heilbronn steeds beter kennen. Zijn interesse voor kunst en cultuur groeit, hij bezichtigt de monumentale bouwwerken, gaat soms naar de bioscoop, een museum of theater en is lid van de Nederlandse sportvereniging 'Na Arbeid Pleizier'.

Zo af en toe zakt hij aan het eind van de week met zijn vrienden lekker door in hun stamcafé in het oude stadscentrum.

Vergeleken met veel andere dwangarbeiders heeft hij het niet slecht getroffen. Hij maakt het redelijk goed, ondanks de altijd aanwezige onzekerheid over het moment van terugkeer naar huis. Vooral dat herinnert hem aan de oorlog, naast de brieven die familie en vrienden uit bezet Nederland hem sturen.

## **Bombardementen**

Halverwege 1944 verandert de situatie radicaal. De oorlog komt ineens heel dichtbij als de geallieerden besluiten op grote schaal Duitse steden te bombarderen. Algemeen bekend zijn de bombardementen op Hamburg en Dresden, maar ook honderden andere steden werden in de laatste oorlogsjaren platgegooid, met als resultaat meer dan een half miljoen slachtoffers. Het merendeel van deze bombardementen was niet gericht op militaire of strategische objecten. Het doel was zoveel mogelijk schade en burgerslachtoffers te maken en daardoor het moreel van de Duitsers te breken. Een naïeve gedachte, want het tegendeel gebeurde. Opvallend is trouwens dat noch de vernietigingsinstallaties van concentratiekamp Auschwitz, noch de spoorlijnen ernaartoe door de geallieerden zijn gebombardeerd. Een twijfelachtig stukje geschiedenis.

Ook Heilbronn moet er aan geloven. Steeds frequenter loeit het luchtalarm, steeds vaker zit Arie uren in de kelder van zijn huis. Dan, na een eerste, relatief lichte aanval op 10 september 1944, volgt op 4 december een allesvernietigend bombardement door honderden Engelse vliegtuigen. Driekwart van de stad ligt in puin, het hele historische centrum is weggevaagd. Officieel komen 6500 mensen om, officieus vele duizenden meer. Ook onder de buitenlandse arbeiders vallen veel slachtoffers; tientallen vrienden en bekenden van Arie vinden de dood. Arie zelf en zijn vriend Ap kruipen door het oog van de naald. Ze rennen tijdens het luchtalarm naar de bossen aan de rand van de stad. Een kwartier later valt een massaal bommentapijt waarbij hun woning door een voltreffer wordt geraakt. Mevrouw Hägele en haar zoontje komen om. Van het huis, waar ze ruim een jaar met veel plezier hebben

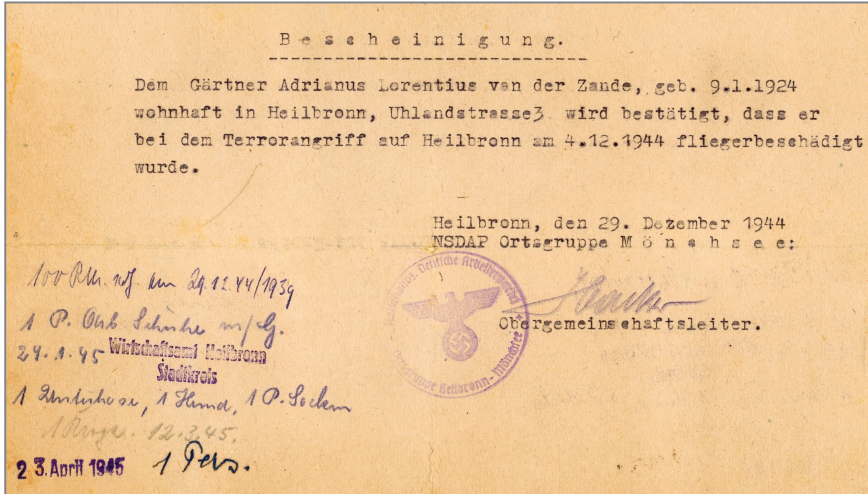
gewoond, blijft weinig over. Als Arie en Ap direct na het bombardement bij de woning terugkomen, gaat Arie - met gevaar voor eigen leven - door een raam het half ingestorte, brandende gebouw binnen en redt op de valreep nog wat van hun spaarzame persoonlijke bezittingen die in de kelder opgeslagen liggen. Arie weet daarbij ook zijn bundel Nederlandse brieven veilig te stellen. Wat hij op dat moment niet weet, is dat een aantal in een aangrenzende kelder schuilende medebewoners van het pand het bombardement niet heeft overleefd ...



Uhlandstrasse 3 na het bombardement

Arie en Ap vinden onderdak in een schuur op de helling van de Wartberg, een driehonderd meter hoge heuvel aan de noordoostkant van Heilbronn. Ook hun kameraden Wout, Pieter en Koos zijn dakloos en trekken bij hen in. De schuur is alleen geschikt als slaappleaats. Er is geen elektriciteit of verwarming, kaarsen zorgen voor licht en dekens voor wat bescherming tegen de ijzige winterkou. Voor een daghap gaan ze regelmatig naar café-restaurant Trappensee in de Jägerhausstrasse aan de rand van de stad. In de loop van de tijd ontstaat een vriendschappelijke band met het personeel en de bedrijfsleiding van Trappensee.

Arie en zijn vrienden worden door de Duitse overheid officieel na de 'Terrorangriff auf Heilbronn' aangemerkt als 'fliegerbeschädigt', slachtoffer van de bombardementen, en krijgen



Verklaring dat Arie slachtoffer is van het bombardement van 4 december 1944

daardoor extra hulp aangeboden, zoals een voorschot van honderd Mark op hun loon en wat nieuwe kleren. Van tuinbouw komt niet veel meer; ze worden door de gemeente Heilbronn ingezet voor allerlei opruimwerkzaamheden in het platgegooide stadscentrum.

Ondanks het grote aantal slachtoffers en de enorme schade volgt er in de eerste maanden van 1945 nog een flink aantal bombardementen. Uren staan Arie en zijn vrienden 's avonds en 's nachts in het bos in de ijzige kou te blauwbekken tot het geronk van de Engelse vliegtuigen niet meer hoorbaar is.

Zij hebben ongeveer drie maanden in de schuur gebivakkeerd als eind maart de Amerikaanse troepen langzaam maar zeker vanuit het zuiden oprukken richting Heilbronn. De schuur komt hierdoor midden in de frontlinie te liggen. Rondom hen wordt flink gevochten en veertien dagen houden ze zich ondergronds schuil in een door hen zelf uitgegraven gang. Eindelijk, op 13 april, capituleren de Duitsers en nemen de Amerikanen Heilbronn in. Arie en zijn vrienden kunnen eindelijk uit hun schuilplaats komen en melden zich meteen bij de geallieerden. Ze zijn bevrijd.

## Terug naar Nederland

De repatriëring kan nu beginnen. Op 24 april 1945 lopen Arie en de andere Nederlanders naar het plaatsje Weinsberg, ongeveer tien kilometer van Heilbronn, waar ze worden opgevangen in een voormalig krijgsgevangenenkamp. De volgende dag gaat de reis verder. In grote Amerikaanse auto's worden ze naar Mannheim gebracht en op 1 mei gaan ze per trein eerst naar Parijs, omdat Nederland nog bezet gebied is. Hier lezen ze in de krant 'Hitler est mort!'. Hitler is dood, dus de bevrijding van Nederland kan dan niet lang meer op zich laten wachten. De groep Nederlanders wordt voorlopig gehuisvest in een sportcomplex. Het verblijf in Parijs voelt als een vakantie: ze hoeven niet te werken, ontdekken het reizen met de metro en bezoeken de bekende toeristische bezienswaardigheden als de Eiffeltoren, Notre Dame en Sacre Coeur.

Ondanks de algehele capitulatie van de Duitsers op 4 mei, worden ze op 8 mei overgeplaatst naar het Franse plaatsje Genillé waar ze tot 3 juni worden ondergebracht in een inderhaast opgericht opvangkamp voor Nederlandse repatrianten. Pas dan begint de terugreis. Per goederentrein gaan ze, met tussenstops in Tours en Tilburg, naar Waalwijk. Hier zijn ze voor een week te gast bij particulieren totdat alle formaliteiten zijn geregeld. Voor de zoveelste keer volgen ondervragingen en medische keuringen en opnieuw worden ze ontsmet met DDT-poeder. Op 13 juni kan Arie eindelijk naar huis. Met de boot gaat hij van Den Bosch naar Den Haag en tot slot per auto naar Kwintsheul waar hij 's avonds om 6 uur aankomt. Het avondeten staat net op tafel. Arie is weer thuis, precies twee jaar na zijn gedwongen vertrek. Met in zijn tas een stapel brieven van zijn familie, waaronder die van zijn zwager Rien en zijn lievelingszus Agie. Meer dan vijftien jaar lang zal hij die brieven bewaren, als herinnering aan deze twee jaar in Duitsland, jaren die hij nu nog steeds kwalificeert als de meest indrukwekkende van zijn leven.

## Na de oorlog

De 19-jarige Arie had geen idee wat hem te wachten stond toen hij op 21 juni 1943 in de trein naar Duitsland stapte - hoe lang het zou gaan duren, hoe slecht de omstandigheden in het kamp zouden zijn, hoe levensbedreigend het laatste half jaar zou worden. Maar kameraadschap, solidariteit en jeugdig enthousiasme hielden hem en zijn vrienden op de been. In twee jaar tijd was het jongste broertje van het gezin een volwassen man geworden, die geestelijk en lichamelijk meer had doorgemaakt dan veel andere landgenoten.

Arie's terugkomst in Nederland werd uitbundig gevierd, maar had onverwacht ook een schaduwzijde. Er was weinig begrip voor zijn - in de ogen van anderen - soms te weinig anti-Duitse verhaal. Hij had twee jaar geleefd met en tussen de Duitsers. Hij was bevriend geraakt met een aantal gewone Duitsers die er ook niet op zaten te wachten de oorlog ingestuurd te worden. Wat hem betreft waren er naast fanatieke aanhangers van het nazi-regime ook normale, weldenkende Duitse burgers. Maar in het naoorlogse Nederland was iemand goed of fout, daar zat weinig tussen, en elke Duitser was per definitie fout. Bij wijze van spreken half Nederland claimde in het verzet te hebben gezeten en degenen die in Duitsland tewerk waren gesteld werd niet zelden slap gedrag verweten; een beetje vent zou zijn ondergedoken. Dat was de sfeer.

Het genuanceerde verhaal van Arie vond daarom bijzonder weinig weerklank en in de naoorlogse jaren deed hij er - wat dit onderwerp betreft - regelmatig maar wijselijk het zwijgen toe. Ook op zijn bezoeken aan Heilbronn in later jaren werd uiterst afkeurend gereageerd. Op doorreis naar zijn favoriete vakantieoord Italië ging hij in totaal twaalf maal terug om oude bekenden op te zoeken.

Bij de zware bombardementen door de geallieerden op Heilbronn en andere Duitse steden zette Arie meteen al zijn vraagtekens. Mijns inziens terecht. Zulke daden zouden tegenwoordig zonder enige twijfel veroordeeld worden als misdaden tegen de menselijkheid. Niet alleen wat dat betreft heeft de geschiedenis Arie gelijk gegeven. Voor zijn visie op de gebeurtenissen vindt hij

ook de huidige historici aan zijn zijde, de zwart-wit benadering van onze nationale geschiedschrijver Loe de Jong hebben we inmiddels ver achter ons gelaten. De Jongs benadering was begrijpelijk - en misschien zelfs noodzakelijk - in de naoorlogse wederopbouwperiode, maar kon op den duur toch geen stand houden. Tijdens de bezetting was noch het aantal verzetshelden, noch het aantal NSB'ers in feite erg groot. De overgrote meerderheid van de Nederlanders gedroeg zich 'grijs', hield zich op de vlakte, ploeterde voort en probeerde er zonder al te veel risico's het beste van te maken. En daar is niets mis mee. In Duitsland was dat - voor een deel van de bevolking - in zekere zin ook het geval. Deze nuancering doet pas sinds de jaren negentig opgeld in de moderne oorlogsgeschiedschrijving. Voor Arie een wel heel erg late erkenning van zijn gedachtegoed.

